

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ 2012

Η πνευματική ζωή στο Νομό Ηρακλείου κατά τα τέλη του 19ου
και τις αρχές του 20ου αιώνα

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΗ του 19^{ου} ΚΑΙ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Το πριν και το τότε...

Μία ακόμη περίοδο αναταραχών έζησε η Κρήτη κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η πικρία της διαπίστωσης ότι το πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 απέκλεισε τη νήσο από το Ελληνικό κράτος, οδήγησε τους κατοίκους της σε έναν επαναστατικό οίστρο χωρίς προηγούμενο. Μετά την εθνεγερσία του 1821 και μέχρι την κήρυξη της Αυτόνομης Πολιτείας, οι Κρήτες θα επαναστατούν κάθε δέκα περίπου χρόνια και όλο αυτό το διάστημα η Κρήτη θα συγκεντρώνει το έντονο ενδιαφέρον της παγκόσμιας κοινότητας. Εν τέλει, την 6^η Μαρτίου του 1897, μετά από αλλεπάλληλες παρεμβάσεις και πιέσεις, οι ναύαρχοι των Μεγάλων Δυνάμεων, που βρίσκονται ήδη στο έδαφός της, διατάσσονται να κηρύξουν συγχρόνως τον αποκλεισμό και την αυτονομία της. Ακολούθησε ο ολέθριος πόλεμος του 1897 μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδος, που έληξε με επαχθέστατους όρους για τους ηττημένους. Ένας από τους όρους αυτούς ήταν και η αποχώρηση του ελληνικού στρατού από την Κρήτη. Η νήσος απαλλάχθηκε από τη Διεθνή κατοχή μόνον το Δεκέμβριο του επομένου έτους, για να ζήσει μέχρι την ένωσή της με την Ελλάδα σε καθεστώς αυτονομίας.

Η Ελλάδα παίρνει την Κρήτη στην αγκαλιά της. Στις στήλες του ανθοστολισμένου Ηρώου της Κρήτης αναγράφονται οι χρονολογίες των τελευταίων κατά των Τούρκων Κρητικών επαναστάσεων.
Έκδοση Λεβαντή, Αθήνα.

Το γνωστό μέγαρο της πλατείας Ελευθερίας, κτίριο στρατωνισμού επί ενετοκρατίας και τουρκοκρατίας, στέγασε επί Κρητικής Πολιτείας το «Γυμνάσιον Ηρακλείου». Στις μέρες μας φιλοξένησε μέχρι πρόσφατα τη Νομαρχία και εν συνεχεία την Περιφέρεια Κρήτης. Έκδοση Socrates Madbak.

Ο βίος και η πολιτεία του βραχύβιου αυτού καθεστώτος της Κρητικής Πολιτείας δεν μπορεί ασφαλώς να αποτελέσει αντικείμενο του σύντομου ανά χείρας κειμένου. Γι' αυτό και θα περιοριστούμε σε μια περιληπτική αναφορά της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων της, καθώς και στις συνθήκες που επικρατούσαν στο Ηράκλειο εκείνη την εποχή, προκειμένου να ορίσουμε το περιβάλλον μέσα στο οποίο άνθισαν τα γράμματα και αναδείχθηκαν οι προσωπικότητες που λάμπρυναν το κρητικό στερέωμα.

Από το Rabdh el Khandak στο Ηράκλειο.

Η πολιτική που εφάρμοσε αμέσως μετά την εγκαθίδρυσή της η Κρητική Πολιτεία σε θέματα παιδείας και πολιτισμού, σήμανε κυριολεκτικά για τη νήσο αναγέννηση των γραμμάτων και των επιστημών. Ήδη, με την εφαρμογή του πρώτου Συντάγματος (Απρίλιος 1899) καθιερώνεται και για τα δύο φύλα η υποχρεωτική δωρεάν παιδεία, με σημαντική αύξηση των αντιστοίχων δαπανών. Ο αριθμός των σχολείων αυξάνει αισθητά, καθώς και ο αριθμός των μαθητών. Παρθεναγωγεία και Γυμνάσια τριετούς ή εξαετούς φοιτήσεως ιδρύονται στις μεγαλύτερες πόλεις, ενώ με τον νόμο 483/1903 “Περί οργανώσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως”, ιδρύονται τριετές διδασκαλείο στο Ηράκλειο για την εκπαίδευση των διδασκάλων και τετραετές ιεροδιδασκαλείο στην Αγία Τριάδα Χανίων. Η προοδευτική αυτή εκπαιδευτική πολιτική της Αυτόνομης Κρήτης εφαρμόστηκε μέχρι την ένωσή της με την Ελλάδα. Φιλολογικοί Σύλλογοι με ποικίλες δραστηριότητες συστήνονται και λειτουργούν στις μεγαλύτερες πόλεις, ενώ ο περιοδικός και ημερήσιος τύπος γνωρίζουν νέα άνθιση. Σε ολόκληρη τη νήσο πνέει ένας αέρας πολιτισμικής αναγέννησης.

Το πολυσύχναστο λιμάνι του Ηρακλείου στις αρχές του 20ου αιώνα, γεμάτο καΐκια που περιμένουν να παραλάβουν εμπορεύματα. Φωτογραφία G. Gerola, 1902-1904, Collezione Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia. Αρχεία Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης.

Το Ηράκλειο, η μεγαλύτερη σε πληθυσμό πόλη της Κρήτης, διέθετε ανέκαθεν ένα μεγάλο λιμάνι με έντονη κίνηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Κρητική Πολιτεία, παρά τα πενιχρά οικονομικά της και τις αξεπέραστες δημοσιονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει, φροντίζει να εντάξει στο πλαίσιο των έργων υποδομής την αναβάθμιση του λιμένος Ηρακλείου, εγκρίνοντας κονδύλιο ύψους 10.000 δραχμών. Παράλληλα, η πλούσια ύπαιθρος του νομού, που έχει την τύχη να περιλαμβάνει στα όριά της τη μοναδική πεδιάδα της νήσου, την πεδιάδα της Μεσσαράς, παράγει εκλεκτά προϊόντα που εφοδιάζουν επαρκώς την Κρήτη και όχι μόνον. Υπάρχει λοιπόν πλούτος πολύς, ο οποίος υποστηρίζει την πνευματική παράδοση που χαρακτήριζε την Ανατολική Κρήτη από την εποχή του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου και του Βιτσέντζου Κορνάρου.

Ο πλούτος αυτός ευνοεί την ανάπτυξη μιας εν δυνάμει αστικής τάξης, η οποία στηρίζεται βασικά στο εμπόριο. Κατά τους χρόνους εκείνους παρατηρείται έντονη μετακίνηση πληθυσμού προς το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της νήσου. Κάτοικοι της περιφέρειας, χωρίς να αποκóπτονται από τη γη τους και τον κόσμο της υπαίθρου, αναζητώντας νέες ευκαιρίες για τους ίδιους και τα παιδιά τους, μεταφέρονται στο Ηράκλειο και σιγά σιγά αστικοποιούνται. Στους εμπόρους οφείλει άλλωστε την μετονομασία της η πόλη, καθώς από το 1836, το Rabdh el Khandak (Φρούριον της Τάφρου) των Σαρακηνών, ο Χάνδαξ των Βυζαντινών, η Κάντια των Ενετών και το Μεγάλο Κάστρο ή Χώρα της Τουρκοκρατίας, έλαβε την αρχαιοελληνική ονομασία Ηράκλειο. Η ευμάρειά της υπήρξε πόλος έλξης και για πολλούς ξένους, που εγκαταστάθηκαν εκεί, ίδρυσαν παροικίες και ασχολήθηκαν κυρίως με το εμπόριο. Πόλη ανοιχτή και δεκτική σε έξωθεν επιρροές και επιδράσεις, φιλόξενη, πλούσια, επενδύει μεγάλο μέρος του πλούτου της στα γράμματα και τις τέχνες. Κα-

θημερινός ή εβδομαδιαίος τύπος, εκδιδόμενος σε σύγχρονα για την εποχή τυπογραφεία, εκφράζει τις πολιτικές αντιπαλότητες και τάσσεται υπέρ της μίας ή της άλλης παρατάξεως, πυροδοτώντας αντεγκλήσεις και έριδες. Αξιόλογες εκδόσεις γίνονται αφορμή να έλθουν στο φως σημαντικά έργα του παρελθόντος. Κινηματογράφοι και θέατρα, που φιλοξενούν περιοδεύοντες θιάσους, κοσμικές ή ποιητικές βραδιές, διασκεδάζουν την ανερχόμενη αστική τάξη της πόλης, που αναζητεί την ταυτότητά της, απολαμβάνοντας πλέον την ελευθερία της αυτονομίας.

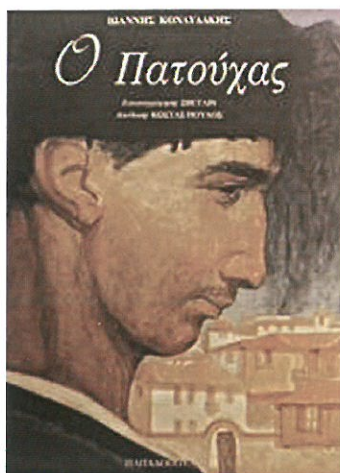
Την περίοδο εκείνη σημαντικές αρχαιολογικές έρευνες φέρνουν στο φως τον περίφημο Μινωικό Πολιτισμό, έστω και αν η επιστημονική ευθύνη των ανασκαφών ανήκει σε ξένες αρχαιολογικές σχολές. Πνευματικοί άνθρωποι, όπως ο φιλόστωρ ιατρός Ιωσήφ Χατζηδάκης και ο αρχαιολόγος και ιστορικός Στέφανος Ξανθουδίδης, με άοκνες προσπάθειες, ζήλο και επιμονή, εποπτεύουν τις ανασκαφές, με κύριο στόχο την προστασία των ευρημάτων. Στη φιλοπατρία και το όραμά τους οφείλεται η ίδρυση του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου και όχι μόνον. Την ίδια εποχή, ο λόγιος ευπατρίδης Δημήτριος Βικέλας, ενθουσιασμένος από τα ευρήματα της Κνωσού, δωρίζει τη σημαντικότερη βιβλιοθήκη του στο Δήμο Ηρακλείου. Σημαντικές εκδόσεις των έργων της Κρητικής λογοτεχνίας (*Φορ-τουνάτος, Ερωφίλη, Ερωτόκριτος*), οφείλονται στη συνεργασία του Ξανθουδίδα με τον Ηρακλειώτη εκδότη και λόγιο Στυλιανό Αλεξίου.

Δεν είναι διόλου τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός ότι το Ηράκλειο εκείνης της εποχής γνωρίζει μια πνευματική αναγέννηση που αναδεικνύει ανθρώπους των γραμμάτων με πανελλήνιο κύρος και εμβέλεια, και συνεχίζεται επί πολλά χρόνια. Ο Ιωάννης Κονδυλάκης, η οικογένεια Αλεξίου (ο Στυλιανός, η Γαλάτεια, η Έλλη), ο Νίκος Καζαντζάκης, για να αναφέρουμε μερικούς μόνον από αυτούς, διαπρέπουν στον τομέα των γραμμάτων και η φήμη τους ξεπερνά τα όρια της νήσου, ακόμα και της χώρας. Θα επιχειρήσουμε μια παρουσίαση της προσωπικότητας και του έργου αυτών των ανθρώπων, ξεκινώντας στο αφιέρωμα του φετινού ημερολογίου με έναν από τους πρωτοπόρους της εποχής, τον Ιωάννη Κονδυλάκη.

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

Ο Ιωάννης Κονδυλάκης γεννήθηκε στη Βιάννο τον Δεκέμβριο του 1872, και απεβίωσε στο Πανάνειο Νοσοκομείο του Ηρακλείου το 1920. Τέκνο της Κρήτης των επαναστάσεων, γνώρισε σε ηλικία πέντε μόλις ετών την προσφυγιά, όταν η οικογένειά του κατέφυγε για δύο περίπου έτη στον Πειραιά. Τελείωσε το Δημοτικό σχολείο στη Βιάννο και απεφοίτησε από το Βαρβάκειο το 1884. Το 1878 εγκαταλείπει τις σπουδές του, για να λάβει μέρος στην εξέγερση των Κρητών. Μέχρι την επιστροφή του στην Αθήνα (το 1883), εργάζεται στην Κρήτη ως δικαστικός γραμματέας.

Η παιδεία του δεν περιορίζεται ασφαλώς στις εγκύκλιες σπουδές του. Καταγόμενος από γνωστή οικογένεια οπλαρχηγών, πατριώτης και φιλομαθής, έχει διαβάσει όλα σχεδόν όσα έχουν γραφεί μέχρι την εποχή του για την Κρήτη. Περιηγητικά κείμενα (Savary, Pashley κ.λ.π), ιστορία, λογοτεχνία (*Κρητικοί γάμοι του Ζαμπέλιου*), θα αποτελέσουν, μαζί με τις προσωπικές εμπειρίες και την αγάπη του για τη γενέτειρα, τον καμβά της συγγραφής

τού έργου του. Εργάστηκε για μια πενταετία περίπου ως δάσκαλος στην Κρήτη, μετά δε την οριστική εγκατάστασή του στην Αθήνα ασχολήθηκε κυρίως με τη δημοσιογραφία. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και πρώτος πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Συντακτών, γεγονός που αποδεικνύει το κύρος και την εμβέλειά του στον δημοσιογραφικό κόσμο. Ο Παύλος Νιρβάνας τον απεκάλεσε «πατέρα του ελληνικού χρονογραφήματος», τίτλος που περιγράφει με ακρίβεια και σαφήνεια την αξία της προσφοράς του. Υπήρξε συνεργάτης των εφημερίδων *ΑΣΤΥ*, *ΣΚΡΙΠΤ*, *ΕΣΤΙΑ*, ενώ για είκοσι και πλέον έτη κράτησε τη στήλη του χρονογραφήματος στην εφημερίδα *ΕΜΠΡΟΣ*.

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι, σε όλη τη διάρκεια της δημοσιογραφικής του ενασχόλησης, υπέγραφε χρησιμοποιώντας διάφορα ψευδώνυμα, όλα χαρακτηριστικά του σκωπτικού ύφους που διακρίνει το έργο του. *Κονδυλοφόρος* και *Ιωάννης ο Ακτήμων*, είναι δύο από αυτά, αν και γνωστότερος έμεινε ως *Διαβάτης*, ψευδώνυμο το οποίο μοιάζει ο ίδιος να επέλεξε και να διατήρησε μέχρι τέλους.

Παρά το γεγονός ότι τα χρονογραφήματά του καλύπτουν ευρύτατο φάσμα θεμάτων, οι αναφορές του στην Κρήτη είναι διαρκείς και σταθερές. Στο λογοτεχνικό του έργο εντάσσονται έργα σχετικά με την Κρήτη, όπως το περίφημο *Όταν ήμουν δάσκαλος*, αναμνήσεις από την πενταετή θητεία του στη νήσο, με λαογραφικά και εθιμικά στοιχεία, καθώς και οι διαρκείς ανταποκρίσεις του στην εφημερίδα *ΣΚΡΙΠΤ*, από την επαναστατημένη Κρήτη του 1897. Στο έργο του για τα γεγονότα του 1897, ο αναγνώστης βρίσκει, πέρα από τις ιστορικές και πολιτικές πληροφορίες, και αρκετές αναφορές στην ενδυμασία, τη διατροφή, τις συνθήκες υγιεινής και γενικότερα τον τρόπο διαβίωσης των Κρητών.

Κορυφαίο δημιούργημά του θεωρείται *Ο Πατούχας*, έργο το οποίο δημοσιεύθηκε αρχικά σε συνέχειες στην εφημερίδα *Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ*, από τον Απρίλιο, έως και τον Ιούνιο του 1892. *Ο Πατούχας* καταφέρνει να συμπυκνώσει όλα τα ηθογραφικά και λαογραφικά στοιχεία της ιδιαίτερης πατρίδας του συγγραφέα, ενώ παράλληλα δίδει πλήθος πληροφοριών σχετικών με την εποχή στην οποία αναφέρεται. Πέραν του σκωπτικού ύφους, που με λεπτότητα και τακτ καυτηριάζει τα κακώς κείμενα, ο τρόπος περιγραφής των ηρώων του αγγίζει τα όρια του ψυχογραφήματος.

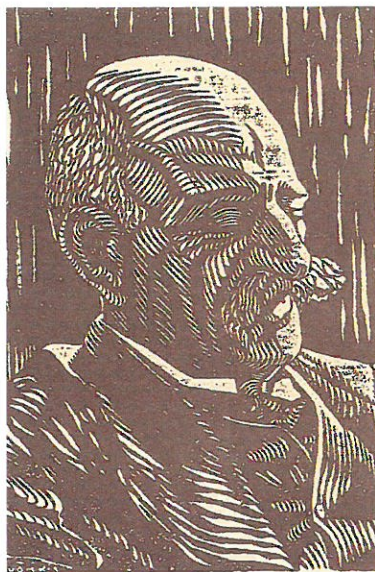
Το αιώνιο μίσος μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, οι εκατέρωθεν διωγμοί, αναλόγως του ποιός είχε κάθε φορά το πάνω χέρι, περιγράφονται στο έργο του Κονδυλάκη με αντικειμενικότητα και ευκρίνεια. Δεν διστάζει εξάλλου να εκφράσει την αμφιθυμία του για τους μουσουλμάνους της Κρήτης, τους οποίους θε-

ωρεί στην πλειονότητά τους *μπουρμάδες*, εξισλαμισμένους δηλαδή Κρητικούς, τέκνα Ελληνίδων γυναικών και εξωμοτών.

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη αυτή παρουσίαση της προσωπικότητας και του έργου τού Ιωάννη Κονδυλάκη, αξίζει να αναφέρουμε ένα χωρίο από την Εισαγωγή τού Ν. Τωμαδάκη στον πρώτο τόμο των *Απάντων* του (εκδ. 1961). Το έργο του, επισημαίνει εκεί ο Ν. Τωμαδάκης, διακρίνεται από την *...απόδοση της ουσίας της κρητικής ζωής, του ηρωισμού και της φυλετικής υπεροχής των Κρητών, αλλά και από ...την ευθυκρισίαν και αξιοπιστίαν του αυτόπτου, έμπειρου και σπινθηροβόλου συγγραφέως*. Ενδιαφέρουσα είναι, τέλος, και η σύγκρισή του με τον Καζαντζάκη από τον Πέτρο Χάρη: *Και οι δύο Κρητικοί, απ' την κορυφή ως τα νύχια Κρητικοί, αλλά πόσο διαφορετικοί, σχεδόν ανόμοιοι. Ο Καζαντζάκης παίρνει τον Κρητικό, του δίνει μέγεθος, τον υψώνει σε Σύμβολο, τον κάνει μύθο, ο Κονδυλάκης μένει στον άνθρωπο, στα μέτρα του ανθρώπου, στην καθημερινή πραγματικότητα που δεν άλλαξε διαστάσεις*.

Αριστέα Τ. Πλεύρη

“Ι. Κονδυλάκης”. Χαρακτικό από το αρχείο της Δανδολείου Βιβλιοθήκης.